SUDYA SHAXSINING O'ZIGA XOS IJTIMOIY – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rahimova S.O.
TDPU, Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Maqolada sud tizimida faoliyat yurituvchi sudya shaxsiga qo'yiladigan o'ziga xos individual-psixologik xususiyatlar to'g'risidagi fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Sudya faoliyati, ijtimoiylashuv, huquqiy ong, shaxs, kasbiy faoliyat, intellek, semantik idrok.

Аннотация: В статье описаны уникальные индивидуально-психологические особенности судей, работающих в судебной системе.

Ключевые слова: судебный деятельность, социализация, правовое сознание, личность, профессиональная деятельность, интеллект, смысловое восприятие.

Rezyume: The article describes the unique individual-psychological characteristics of judges working in the judicial system.

Key words: judge activity, socialization, legal awareness, personality, professional activity, intellect, semantic perception.

Sudya davlat nomidan huquqni muhofaza qilish funktsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq keng ko'lamli muammolarni hal qiladi, u fuqarolarning va umuman jamiyatning ijtimoiy kafolatlari va huquqlarini himoya qilishni ta'minlaydi. Bu nafaqat kasbiy bilim va malakaga, balki butun sudya shaxsiga ham yuksak talablar qo'yadi. Sudyalik kasbi eng qiyin yuridik kasblardan biridir. Uning faoliyati shaxsning ko'plab maxsus fazilatlari va ko'nikmalarini o'zida mujassam etgan bo'lib, ular tizimga kiritilib, sudya shaxsi tarkibiga organik ravishda kirib boradi va uning ijodiy salohiyatini, individual faoliyat uslubini belgilaydi. Sudyaning faoliyati nihoyatda murakkab va xilma-xildir, lekin shu bilan birga, uning tarkibiy qismlari nisbatan barqaror bo'lib, asosan ko'rib chiqilayotgan har bir jinoyat va fuqarolik ishida o'zini namoyon qiladi. Ushbu tizimli faoliyat ta'lim jarayoniga yordam beradi, sudyani u bajaradigan funktsiyalarga eng mos keladigan bunday aqliy fazilatlarni tarbiyalaydi. To'g'ri ta'kidlaganidek, V.A. Terexinning ta'kidlashicha, "Albatta, sudyaning asosiy figurasi odil sudlovning protsessual mustaqilligining yagona zanjirida, shuningdek, sudlar va sudlar mustaqilligining protsessual namoyon bo'lishida aniqlovchi va eng ko'zga ko'ringan bo'g'ini bo'lib xizmat qiladi".

Sud tizimi faoliyatining samaradorligi va sifatini oshirish – sudya shaxsining individual-psixologik xususiyatlarini, shaxsiy fazilatlarini, ularning kasb talablariga

muvofiqligini har tomonlama o'rganishni nazarda tutadi.[45] Prokurorlar, tergovchilar va sud organlari xodimlari faoliyatini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar bu soha xodimlarida kasbiy yaroqlilik xususiyatlarining beshta asosiy omilini, shu jumladan, professional ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-psixologik va individual-psixologik xususiyatlarni ko'rsatib o'tish imkoniyatini beradi.

1. ***Sudya shaxsining yuqori darajadagi ijtimoiylashuv omili.*** Bu omil huquqshunoslik kasbiy faoliyatining kuchli jismoniy va ruhiy zo'riqishga, ekstremal sharoitlarda amalga oshirishga yo'naltirilgan me'yoriy xatti-harakatlar bilan bevosita bog'liqligi bo'yicha, kasbiy yaroqlilikning asosiy omillaridan biri sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Ushbu omilni tashkil etuvchi huquqshunosning professional muhim shaxsiy individual-psixologik xususiyatlari quyidagilarni tashkil etadi:

- huquqiy ongning yuqori darajada rivojlanganligi (umumiy va kasbiy);
- kasbiy faoliyatni rag'batlantirish sohasida ijtimoiy ahamiyatga ega motivlarning ustunligi xususan: odamlarga o'z huquqlarini himoya qilish, adolatni o'rnatish, jinoyatga qarshi turish, qonun ustuvorligini qat'iy himoya qilish, mehnat faoliyatida muvaffaqiyatga erishish, o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga intilish, kasbiy obro'ga ega bo'lish va hamkasblar orasida hurmat va boshqalar;
- halollik, prinsiplariga sodiqlik, fuqarolik jasorati, burch hissi, vijdonlilik;
- mas'uliyat, majburiyat, mehnatsevarlik, qatiy intizom, aniqlik.

Quyidagi fazilatlar esa huquqshunos shaxsining kasbiy yaroqsizligidan dalolat beradi: noaxloqiy fazilatlarga egalik, insofsizlik, kasbiy faoliyatiga mas'uliyatsiz munosabat, intizomsiz, alkogolizmga moyillik, nosog'lom turmush tarzi va boshqalar.

2. Sudya shaxsining hissiy va irodaviy barqarorligi omili. Huquqshunos shaxsining hissiy va irodaviy barqarorlikni ta'minlaydigan aqliy xususiyatlar majmuasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- kasbiy faoliyatga yuqori darajadagi qobiliyatlilik
- uzoq muddatli, kuchli jismoniy va ortiqcha aqliy faoliyat talab qilinadigan holatlarga chidamlilik;
- uzoq muddatli, kuchli jismoniy va ortiqcha aqliy faoliyat talab qilinadigan holatlarda maqsadga intiluvchanlik va mahsuldorlikni namoyon qilish qobiliyati;
- stressga chidamlilikning yuqori darajasi, his-tuyg'ular va xatti-harakatlar ustidan o'zini o'zi boshqarish qobiliyati;
- kasbiy faoliyatda o'z-o'zidan paydo bo'ladigan impulsiv reaksiyalarni jilovlash qobiliyati.

[45] Umarov B.M. Huquqshunoslik faoliyati psixologiyasi. Toshkent, 2005. B.77.

Shaxsning rivojlangan adaptiv xususiyatlari (kuch-quvvat, faollik, chidamlilik, irdaviylik, moslashuvchanlik), asab tizimining rivojlangan adaptiv xususiyatlari - kuch, muvozanat, harakatchanlik, faollik, asab jarayonlari dinamizmi.

Huquqshunoslik kasbiy faoliyatida quyidagi shaxs xususiyatlari salbiy baholanadi: stressga qarshilikning past darajasi, umidsizlikka chidamlilikning pasayishi, haddan tashqari hissiy taranglik, tajovuzkorlik, harakatlarning impulsivligi, nevrotik alomatlar, asabiy jarayonlarda tez charchash.

3. Sudyalik kasbi egasining kognitiv qobiliyatlari va intellektual rivojlanishning yuqori darajasi omili. Bu quyidagi psixologik fazilatlarni o'z ichiga oladi:

- yuqori darajadagi intellekt, analitik va sintetik tafakkur, mavhumlik, mulohaza yuritish qobiliyati;
- mulohazakorlik, bag'ri kenglik, mustaqillik, maqsad sari intiluvchanlik, tanqidiy tafaqqur, bashoratli fikrlash;
- dunyoqarash kengligi, bilimdonlik;
- o'ziga xos tasavvur, kuzatish, idrok, sezgi;
- kuchli xotiraga egalik, kerakli ma'lumotlarni tezda yangilash imkoniyati;
- diqqatni jamlash qobiliyati, diqqatning yuqori konsentratsiyasi va uning bir obyektdan ikkinchisiga tez o'tishi;
- rivojlangan semantik idrok;
- yuqori aqliy qobiliyat, o'rganish, bilish qobiliyati, yangiliklarni qabul qila olish.

Aksincha, aqliy qobiliyatning sustligi, kognitiv faollik faollik darajasining pasayishi, aqlu-zakovatning yetarli emasligi, sust rivojlangan tasavvur, xotiraning zaifligi kabilar huquqshunos kasbiy faoliyatining yuqori samaradorligiga saliby ta'sir ko'rsatadi.

4. Sudyaning kommunikativ kompetenlik omili. Ushbu omil quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

- muloqotning turli ishtirokchilari bilan psixologik aloqa o'rnata olish va davom ettirish, muloqot jarayonida psixologik va kommunikativ to'siqlarni bartaraf etish qobiliyati;
- idrok etish, suhbatdoshning xatti-harakatlarini, psixofiziologik holatlarini to'g'ri talqin qilish va uning ichki dunyosini tushunish, haqiqiy va yolg'on guvohliklarni farqlay olish qobiliyati;
- verbal va noverbal muloqot vositalarini, shu jumladan shaxslararo munosabatlarda va ommaviy nutq so'zlashda kommunikativ ta'sir vositalaridan oqilona foydalana bilish;

- og'zaki nutq madaniyati, so'zlarning ravonligi aniqligi, tushunarliligi, ishonarliligi, ifodaliligi va obrazliligi, yozma nutqning esa, ravonlikni nazarda tutuvchi nutq madaniyatining rivojlanganligi;

- xushmuomalalik, sezgirlik, muloqot ishtirokchilarini hurmat qilish, diqqat-e'tiborlilik va xayrixoh munosabatda bo'lish, suhbatdoshni tinglash qobiliyati, empatiya (suhbatdoshning tajribalariga hissiy munosabatda bo'lish) qobiliyati;

- muloqotdagi ziddiyatli vaziyatlarda adekvat xulq-atvorni tanlash va amalga oshirish qobiliyati, kommunikativ o'zaro ta'sir strategiyasi, moslashuvchanlik, mavjud sharoitlarga qarab, muloqot uslubini o'zgartirish, muloqot ishtirokchisiga nazorat qiluvchi ta'sir ko'rsatish qobiliyati;

- o'zini adekvat baholay olish qobiliyati;

- hazilkashlik qobiliyati.[46]

Huquqshunosning kommunikativ xulq-atvorni sezilarli darajada murakkablashtiradigan, uning samaradorligini pasaytiradigan fazilatlar sirasiga - izolyatsiya (autizm), muloqot ishtirokchilarining muammolariga, tajribalariga e'tibor qaratmaslik, manmanlik, mag'rurlik, sezgirlikni yaqqol namoyon etish, ziddiyatlilik, tajovuzkorlik, hissiy beqarorlik, impulsivlik, verbal va noverbal muloqot usullarini yaxshi bilmaslik.

5. Tashkilotchilik qobiliyati omili. Bunday qobiliyat huquqshunosga kasbiy faoliyat turidan qat'iy nazar, professional muloqot jarayonida muloqotga kirishish kerak bo'lgan turli subyektlarga nazorat ta'sirini o'tkazish imkoniyatini beradi.[47] Shunday ekan, sudya, ayniqsa boshqaruvchi huquqshunos, chuqur kasbiy bilim va tajriba bilan bir qatorda quyidagi fazilatlarga ega bo'lishi talab etiladi:

- samaradorlikka intilish;

- mustaqillik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik;

- qat'iyatlilik, maqsadga sari yo'nalganlik, o'ziga ishonch, motivatsion sohadaga muvaffaqiyatga intilish motivlarining ustunligi;

- stressga bardoshlilik;

- o'z harakatlari uchun mas'uliyat hissining yuqoriligi;

- fikrlashdagi moslashuvchanlik, faoliyatni bashorat qilish va rejalashtirish, o'z qo'l ostidagilarning imkoniyatlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda vazifalarni taqsimlash kabi tahliliy ko'nikmalarning rivojlanganligi;

- rivojlangan kommunikativ fazilatlar, odamlar bilan psixologik aloqa o'rnatish qobiliyati, aql-idroklilik, bo'ysunuvchilarning xatti-harakatlarini bashorat qilish, ularning harakatlari motivlarini anglab yetish va tushunish qobiliyati, boshqalarga nisbatan xayrixohlik, ular bilan munosabatlarda psixologik takt;

[46] Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб .:«Питер», 2000. 132 бет.
[47] Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. М.: 2001. 24 бет.

- qo’shimcha faoliyat jarayonining borishi va natijalarini nazorat qilish qobiliyati, tanqidiylik, bo’ysunuvchilarga nisbatan talabchanlik;

- jamoaga boshqaruv ta’sirini o’tqazish, qo’l ostidagilarning ishni bajarishga undash va rag’batlantirish, ularni yo’naltirish va quvvat bilan "zaryadlash" qobiliyati. Nazarimizda shaxs hislatlarining ushbu guruhi tashkilotchilik qobiliyatining boshqa tarkibiy qismlari orasida markaziy o’rinni egallaydi.

Sudyaning tashkilotchilik imkoniyatlarini, boshqa shaxslarga ta’sir o’tkazish samaradorligini sezilarli darajada pasayishiga olib keladigan fazilatlar, ayniqsa u rahbar lavozimini egallagan bo’lsa, tajovuzkorlik, hissiy beqarorlik, passivlik, mas’uliyatsizlik, haddan tashqari shubhalanuvchanlik, tashvish, aqlning taraqqiyotning pasatligi, o’z-o’zini hurmat qilish, hokimiyatga bo’lgan ishtiyoq, odamlarni mensimaslik va b.q.

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, sud tizimi xodimlari shaxsining o’ziga xos ijtimoiy-psixologik va individual-psixologik xususiyatlari faoliyat samaradorligini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi va ayrim shaxs hislatlari esa ular faoliyatining sifatiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб.:«Питер», 2000.стр.132.

2. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология. М.: 2001.стр.24.

3. Umarov B.M. Huquqshunoslik faoliyati psixologiyasi. Toshkent, 2005. B.77.